

Nagyházi Bernadette

Az igekötő szórendi helye és tanításának kérdései a magyarban mint idegen nyelvben

Bevezetés

A gyakorló magyartanárok több olyan elemét is megnevezhetik a magyar nyelvi rendszernek, amelyek különösen nehéz próba elé állítják a nyelvünk iránt érdeklődő nyelvtanulókat. Ezek egyike a magyar igekötő (Fazekas 2003: 18; Giay 1998: 376; Korompay 1997: 52; Molecz 1900: 31; Naumenko-Papp 1987: 434; Szili 1998: 561). Világosan mutatja az igekötő különleges viselkedését és ennek cseppet sem elhanyagolható súlyát a magyar mondat felépítésében az a tény, hogy a magyar nyelv leírását célzó nyelvtanok és a magyar nyelv tanítására is készült munkák már a 19. sz. első felében különös figyelemmel fordultak az igekötő felé. Ebben a dolgozatban az igekötőkkel kapcsolatos elméleti és tanítás-módszertani kérdések között nem érintem sem az igekötők szófaji meghatározását, sem szemantikai módosító szerepüket, illetve ennek értelmezését és értékelését a nyelvészeti szakirodalomban; ehelyett elsődlegesen az igekötők számára a magyar mondatban kijelölt pozíciókat összegzem és értékelem, érintve az aspektusképző értéket is. E vizsgálódás célja pedig egy – a magyar idegen nyelvként történő tanításában használható – modell felállítása, mely megfelelően szemlélteti az igekötő szórendi mozgását és annak okát, s egyúttal segíti a nyelvtanulókat a helyes, szándékaiknak megfelelő mondatok megalkotásában.¹

1. Az igekötő lehetséges szórendi előfordulásai

Az igekötő mondatbeli helyzetével kapcsolatban a nyelvtanok/nyelvkönyvek már a legelső megjelenéstől kezdődően elsősorban a jelenségek rögzítésére szorítottak. A nyelvtanírók (Pereszlényi, Gyarmathy, Beregszászi) korán felismerték az igekötő szembetűnő vándorlását az igéhez képest, majd ennek okait is kutatni kezdték (Hegedűs 1995: 197). Az 1843-ban a Magyar Tudós Társaság elhatározására elkészült *Szókötés Szórend* c. fejezetének általános szabályaiból kitűnik, hogy a mű

¹ Ez a munka folytatása a *Hungarológiai Évkönyv* 4. számában (2003: 52-65) e témában megjelent első publikációnak.

szerzője/szerzői (Nagy János és Vörösmarty Mihály) felismerték, hogy az igekötőt tartalmazó mondat más szórendi és hangsúlyszabályokat követ, mint az igekötő nélküli mondat (Hegedűs 1995: 197). A 19. sz. második felében pedig általános gondolkodás, vita alakult ki a magyar nyelv szórendjéről, kezdve Fogarasi mindenki által elfogadott megállapításán, mely szerint a „hangsúlyos szót követi a határozott módban álló ige” (Molecz 1900: 6) és Brassai korát megelőző szintaktikai fejtegetésein (Molecz 1900: 45). A vitához, mely a Nyelvőr hasábjain hagyományozódott ránk, sokan, sok nézőpontból szóltak hozzá. Általánosan elmondható, hogy a szerzők – Arany János, Joannovics György, Kicska Emil, Simonyi Zsigmond, Balassa József, Molecz Béla – elsődlegesen a mondat hangsúlyviszonyaiból, a különböző nyomatékkal ejtett elemek sorrendjéből indultak ki, s ezekhez kapcsolták az egyes mondatalkotó elemek – köztük az igekötő – megjelenésének sorrendjét. Mint Joannovics megjegyzi: „szórend és hangsúly egyazon célnak szolgáló tényezők” (Joannovics 1903: 486).

Ahhoz, hogy pontosan leírjuk az igekötő viselkedését, tisztáznunk kell, hogyan értelmezzük az igekötő és az ige között mutatkozó szoros kapcsolatot. A nyelvészek az igekötőt önálló elemnek tekintik: lehet állítmány-kiegészítő (Joannovics 1903: 487), lehet az ige egy határozója (Balassa 1887/1890: 419), vagy az ige jelentését módosító-pontosító elem (Molecz 1912: 127). Látható tehát, hogy igen korai előzményeit találjuk a transzformációs generatív grammatikában kimondott tézisnek: az igekötő egy az ige argumentumai közül (É. Kiss 1992: 119; Alberti 1992: 36; Alberti – Medve 2002: 47).

Annak ellenére, hogy az igekötő szófajtani és mondattani besorolásában jelentős különbségek mutatkoznak az elméletekben (Szarka 2002: 18-19), abban a szerzők már a legkorábbi időtől egyetértenek, hogy az igekötő háromféle helyen jelenhet meg a mondatban, s ez háromféle szórendi variációhoz vezet: egyenes, fordított és megszakított szórendhez² (vö. Dóla 2004: 65-66; Dóla 2002: 30-33; Szarka 2002: 31-37). Ezek az elméletek rámutatnak az igekötők szórendi viselkedésére, de ezt elsősorban az igekötőt tartalmazó szerkezet szintjén teszik (ezen a szinten értelmezendő az egyenes, a fordított és a megszakított szórend is!), nem adnak azonban olyan szabályrendszert a magyart idegen nyelvként tanító nyelvtanár kezébe, amellyel a teljes, helyes magyar mondat generálható lenne.

A generatív grammatika, ezen belül is a transzformációs generatív grammatika magyarázattal szolgál az igekötő első látásra különösnek tetsző mozgására a mondat szerkezetén belül. A nyelvben végbemenő bonyolult belső folyamatok bonyolult magyarázata biztos elméleti alap, de semmiképpen nem megfelelő tanítandó nyelvtani anyag a magyar mint idegen nyelv oktatásában. Ennek ellenére – és

² A megszakított szórend eseteit ebben a dolgozatban nem vizsgálom.

éppen a biztos elméleti megalapozottság érdekében – elkerülhetetlen felsorakoztatni a lehetséges szórendi változatokat és azok elméleti magyarázatát.

1.1. Az igekötő egyenes szórendben

Az elméleti munkákból – összhangban az előbbi megállapításokkal – arra következtethetünk, hogy a nyelvészek a kezdetektől az igekötő egyenes szórendjét tekintették kitüntetett szerepűnek. Eszerint az igekötő akkor áll az ige előtti helyen, ha valamely okból – például azért, mert az igéhez képest fontosabb értelmi elemet hordoz – nyomatékosítjuk. Így az egyenes szórendben álló igekötő-ige sorrend szolgálhatja a tényközlést, a befejezett aspektus kifejezését, s ezzel együtt az igekötő ebben a helyzetben nyomatékot kap. Az újabb elméletek pedig már az igekötő ige elé vándorlásának útját is leírják, megőrizve a korábbi elméletek eredményeit.

Vörösmarty már a Szókötésben kimondja, hogy az igekötő nem az ige része, „rendes helye nem az ige előtt áll, csak ha nyomosítást kap” (Hegedűs 1995: 201). Arany János látványos, logikai alapokon nyugvó négyes rendszert állít fel. Állító (*plus*) és tagadó (*minus*) mondatok oppozíciójában értelmezi az igekötő elhelyezkedését: az állító mondatokban megelőzi, a tagadóban „attól elválva” követi az igét (Arany 1873: 8). Arany megállapításait folytatja és kiegészíti Joannovics György, de Aranynál nagyobb figyelmet fordít a mondat hangsúly/nyomaték-viszonyaira. Példáiból kitűnik, hogy a főnyomatékot viselő igekötő előzi meg az igét (Joannovics 1884: 55). Balassa József általánosan kijelenti, hogy „az állítmány előtt ... csakis egy határozó állhat, és pedig az, a melyiknek a beszélő a legnagyobb fontosságot tulajdonít az egész mondatban. ... Ha tehát a legjobban kiemelendő fogalmat az igekötő fejezi ki, megmarad az állítmány előtt...” (Balassa 1887/1890: 418-419).

Molecz Béla régi nyelvmélekeinkből vett példákkal és a „mai” nyelvjárások tanúságával szemlélteti, hogy az igekötő kiemelése meghatározóként az ige elé fejlődés eredménye (Molecz 1900: 65), annak ellenére, hogy már a régebbi korokban is volt példa az igekötővel meghatározott igére (Molecz 1900: 72). A kétféle szórendi variáció minden bizonnyal egymás mellett létezett (Molecz 1900: 105), s bizonyos „öntudatlan törekvés” a mondat pontosabbá, szabatosabbá tételére vezetett az igekötő megszilárdulásához az ige előtti helyen (Molecz 1900: 79).

Salga Attila orosz nyelvtanároknak oroszul írt magyar nyelvi ismertetőjében az igekötő ige előtti megjelenését tekinti egyszerű tényközlésnek (Salga 1984: 101) – ez egybeesik Arany János 100 évvel előbbi megállapításával.

Wacha Balázs – bár célja nem az igekötő mondatbeli elhelyezkedésének vizsgálata – az ígés-szerkezeti aspektus kifejeződésében és annak felismerésében fontos szerepet tulajdonít az igekötő igéhez viszonyított helyének és hangsúlyozottságának. Az egyenes szórendben álló igekötő a befejezett aspektus közvetítését szolgálja (Wacha 1983: 157-158).

Bánréti Zoltán is a befejezett aspektus kifejezésének szándékához köti az igekötő egyenes szórendjét, s az igekötő ige előtti helyét tipikus fókuszpozíciónak tartja (Bánréti 1991a: 174; 1991b: 203; 246; 1994: 17, 61).

Keresztes László elsősorban a jelentés és a funkció alapján értelmezi az igekötőket. A szórendi viselkedés magyarázatául a perfektuáló funkciót választja (Keresztes 1992: 91), amely szerint az igekötős állítmány sorrend perfektív cselekvést jelöl. Ebben a helyzetben a mondat az egyik szórendi alapszabálynak engedelmeskedik: a magyar nyelv alapvetően SOV sorrendet kedvelő nyelv, ahol a bővítmények megelőzik az alaptagot (Keresztes 1992: 119). Szemantikai jellemzők is magyarázzák az igekötő egyenes szórendjét: ha a mondatban kiemelt (nyomatékos) állítmány van, illetve „pozitív töltésű határozók” esetén (Keresztes: 121).

É.Kiss Katalin több munkájában foglalkozott az igekötő szórendi helyével. Az igekötőt határozószói eredetű igemódosítónak tartja, amely egy az ige argumentumai közül (É.Kiss 1992: 119; 1998: 33), s mint ilyen, az ige vonzatszerkezetében, az ige után születik a kiinduló szerkezetben, ahonnan egy kötelező transzformációval jut az ígét megelőző helyre (É.Kiss 1978: 270-271; 1993: 162-173; 1992: 119, 121). É.Kiss (1992: 123) nem feledkezik meg az egyenes szórendű igekötő-ige szerkezet befejezett aspektust eredményező szerepéről sem.

Naumenko-Papp Ágnes (1987: 436) bemutatja a magyar szórend két fő rendező elvét, melyek egyike sem választható el az igekötők egyenes szórendjétől. Eszerint a magyar nyelv mondatépítési törvénye az állítmány ragozott része elé emeli a gondolati hangsúlyt viselő szót. Ez összhangban áll a magyar szórend másik fő rendező elvével, amely szerint az igei szókapcsolatokban az igemódosító megelőzi az ígét, illetve az igekötős ígét tartalmazó mondatokban éppen az igekötő a fő módosító elem, amely az ige mögé szorítja a vele szemantikailag rokon elemet (uo. 438-441).

Alberti Gábor 1992-es munkájában É.Kiss Katalin nyomában jár. Az igekötő ő is az ige egyik vonzataként értelmezi, amely a mélyszerkezetben argumentumpozícióban születik az ige mögött, majd egy fókuszképzési transzformáció a fókuszba juttatja. Ebben az esetben az igekötő hangsúlyt kap, és helyesírásunk szabályai szerint egybeíródik az ígével (Alberti 1992: 36). Ugyanakkor ebben a változatban az igekötő nem rendelkezik a fókuszra jellemző kirekesztő jelleggel, s így a fókuszpozícióba kerülésével nem jár együtt az igazi kirekesztő fókusz-szerep – a mondat semleges lesz (uo. 56). Ezzel együtt ez a szórendi variáció, a fókuszba került igekötő befejezett aspektust jelölő operátorként is működik, s éppen ez a fókuszba kerülésének indoka (uo. 57).

Alberti–Medve 2002-es munkájában tovább finomodik ez az elmélet. Továbbra is igaz, hogy az igekötő az ige vonzatszerkezetének tagja, így helyet generálunk neki a kiinduló szerkezetben (Alberti–Medve 2002: 52). Az előző elmülethez képest jelentős újítást találunk a mondat pozícióinak értelmezésében. Az igekötő számára két

helyet generálunk a mondat kiinduló szerkezetében: egyet az ige mögött V' alatt, egyet pedig az ige előtt közvetlenül az igemódosító (XP, VP) pozícióban. Az igeikötő nem kötelező transzformációs (újraíró) szabály segítségével jut el a kiinduló ige mögötti helyről – ahol csak indexált nyoma marad – az ige elé, az igemódosító helyére, ahol aspektusképző funkciója van, de nem kerül fókuszpozícióba (uo. 52). Az így létrejött szerkezeten aztán hangsúly- és szemantikai szabályok működnek, s ezek biztosítják a helyes intonációt és a befejezett aspektust (uo. 52). Ez megmagyarázza, hogyan lehetséges az ilyen egyenes szórendű mondatok semleges hangsúlyeloszlása, de egyben azt is, hogy egyes esetekben az igeikötő valóban értelmezhető fókuszpozícióban is.

Alberti–Medve (2002: 84) a V' alatt, a V argumentumaként születő, és a VP alá, V' testvércsomópontjába transzformált igeikötőt tartalmazó mondatot semlegesnek nevezi.

Ez az elmélet magyarázatot ad az igeikötő különböző szórendi viselkedésére, bonyolultsága, sok szerkezeti pozíciója, elméleti jellege azonban nem teszi lehetővé a nyelvtanításban való alkalmazását – de nem is ez a nyelvtanár feladata. Ugyanakkor ez tűnik a legmegfelelőbb elméleti keretnek a magyar mondat szórendi viszonyainak **értelmezésére** és **magyarázatára**, s így kiindulópontul szolgálhat az igeikötők szórendjét tanító modell számára.

Szarka Péter az igeikötőket az igemódosítók körébe sorolva szórendi helyüket is azokéval együtt határozza meg. Ha az igeikötőt már besoroltuk egy mondattani kategóriába, akkor könnyű dolgunk van, amikor változatos mondatbeli elhelyezkedésüket kell magyaráznunk. Semleges mondatban az igemódosító (igeikötő) az ige előtt áll, s valamennyi mondatrész azonos hangsúlyt kap (Szarka 2002: 33). Példákkal és oppozíciókkal mutatja be az igeikötő kétféle megjelenését (egyenes és fordított szórend) a mondatban, melyek fő rendező elve a hangsúly és az aspektus (uo. 35). Így egyenes szórendben áll az igeikötő a mondatban:

- befejezett aspektusú mondat esetén;
- kontrafókuszos mondatokban,
- eldöntendő kérdésben;
- szerkezettagadás esetén;
- imperatívuszban.

Dóla Mónika (2004: 65) hasonlóképpen sorakoztatja fel – és ki is egészíti – Szarka megállapításait, de ez egyes pontokon eltérő oppozíciók megfogalmazásához vezet. Eszerint egyenes szórendben áll az igeikötő:

- semleges mondatban, ahol minden összetevő azonos hangsúlyt kap;
- eldöntendő kérdésben, ha a cselekvésre kérdezzük;³

³ Kiegészítés tőlem

- szerkezettagadás esetén;
- ha univerzális kvantor jelenik meg semleges hangsúlyozású mondatban;
- kötőmódú ígét tartalmazó mondat esetén.;
- befejezett aspektusú mondatban;
- kontrafókuszos mondatban (vs. egzisztenciális olvasat);
- fenyegetést kifejező imperatívuszban.

Dóla és Szarka meghatározásai generatív grammatikai alapokon állnak, leíró-bemutató jellegűek; magyarázatokat nem tartalmaznak, így csak alapok, s a nyelvtanítás folyamatában ilyen oppozíciókra csak a példák és gyakorlatok, nem pedig a prezentáció szintjén támaszkodhatunk.

1.2. Az igekötő fordított szórendben

Az igekötő fordított szórendjének eseteit viszonylag könnyen összegyűjthetjük a nyelvhasználat alapján. A 19. sz. második felében nyomon követhetjük ezt a gyűjtőfolyamatot az említett szerzők munkáiban. Jellemző, hogy minden nyelvész oppozíciókban mutatja be az igekötők kétféle szórendjét (egyenes és fordított), s a magyarázatokban ebben az időben elsősorban a nyomaték kap döntő szerepet. Így tehát az elméletek már egészen korán felismerik az igekötő fordított szórendjének és hangsúlyozottságának összefüggéseit, s ez a nézet – tehát az, hogy a hátravetés oka a mondat hangsúlyainak, nyomatékainak átrendeződése – a vizsgált időszak során egyre világosabb meggyőződéssé válik Arany Jánostól, de főként Joannovics Györgytől kezdve a mai pedagógiai nyelvtanokig (Keresztes 1992). Más elméletekben (Hegyi, Giay, Salga) a mondat modalitását találjuk rendező elvként. A kérdés azonban nem szűkíthető le a hangsúlyviszonyokra, s főként nem szolgál elegendő magyarázattal az igekötő hátravetésének **okára**. Az okok felderítésében a magyar ige/mondat aspektusának vizsgálata és a transzformációs generatív grammatika nyújt segítséget.

Arany János már említett négyes modelljében a fordított szórend a negatív értelem, a tagadás kifejezője, szemben az egyenes szórendű tényközléssel (Arany 1873: 8). Joannovics (1884: 55) továbbfejleszti és kiegészíti ezt az oppozíciót: a „nyomósító” mondatban kerül az igekötő az ige mögé, szemben a „rendes” mondattal. Molecz Béla művén az első laptól az utolsóig végigvonul az igekötő ilyen viselkedésének érdekes, történeti szempontú magyarázata. Leírja – és nyelvemlékeinkből, valamint a székely és a csángó nyelvjárásból vett példákkal igazolja –, hogy az ige, amely a mondatzöm része, megjelenhet a zöm elején, ilyenkor meghatározó nélkül áll, így jelentését nem korlátozzuk semmiféle irányban, s hangsúlyosan ejtjük (Molecz 1900: 17). Megállapítja – és bizonyítani kívánja –, hogy a régi magyar nyelvben sokkal többször volt nyomatékos az ige, mint a „mai” nyelvben (uo. 30).

Kedveltnek nevezi ezt a szerkezetet rokon dolgok felsorolásában és ellentétek felsorolásánál ugyanúgy, mint hivatalos iratokban felsorolásokban, ahol még a „mai” nyelvhasználatban is gyakori⁴ (uo. 51-53). Az ige és az igekötő ilyen szereplését (tehát azt, hogy az ige nyomatékos helyzetbe kerül) többféle okra vezeti vissza, mint a kifejezés határozatlanságára, a folyamatosság kifejezésére való önkéntelen törekvésre, nyelvi ökonómiára, mivel „megspórolunk” egy hangsúlyt, sőt latin hatásra (uo. 51, 75). Végül megállapítja, hogy „az igét akkor mondjuk nyomatékkal, meghatározó nélkül, akkor tesszük a szólam elejére, ha magát az ige fogalmát tartjuk közlendőnkben a legfontosabbnak, legújabbnak, elmondásra legérdemesebbnek”, majd ezt szabályként is megfogalmazza: az „egyszerű mondásokban” (semleges, állító mondat) marad az ige meghatározó nélkül, ezekben hangsúllyal emeljük ki, s ez lesz a közlés fő része (Molecz 1900: 73-74, 77).

Érdekes gondolata Molecz elméletének, hogy – mintegy összhangban a későbbi generatív grammatikai nézetekkel – az igekötő „természetes helyét” az ige mögött feltételezi. Implicit módon ez a feltételezés nyilvánul meg azokban a kijelentésekben, amikor az igekötő (meghatározó) kiemeléséről, ige elé emeléséről beszél. Ennek további esetei az „ellenmondások” (Molecz 1900: 100), vagyis a nyomatékos mondatok. Ilyen „ellentmondást” fejeznek ki a felszólító mondatok, amelyekben az igekötő állhat az ige mögött, s ezzel enyhébb parancsolást fejezhetünk ki, nagyobb indulat nélkül (uo.). A tagadó és tiltó mondatokban (csak az állítmány/ige tagadásával foglalkozik) a *nem* tagadószót meghatározónak tekinti, melynek „közvetlenül az ige elé tétele tősgyökeres sajátsága a magyar nyelvnek” (uo. 113).⁵

Hegyí Endre (1976: 16, 18) különösen a kérdés szórendszabályozó szerepét emeli ki. Példákkal mutatja be a kérdő névmás + állítmány tipikus szórendet a kérdésekben, s ezzel implicite az igekötő elmozdulását is megfogalmazza.

Salga Attila (1984: 101-102) szintén a kérdő, a felszólító és a tagadó mondatokat említi az igekötő hátravetésének eseteiként.

Keresztes László (1992: 121) az igekötő fordított szórendjének eseteit a szórend általános törvényszerűségei között tárgyalja. Az igekötő az ige mögé kerül imperatívusban, ahol maga az ige hangsúlyos; ha az ige előtt más hangsúlyos szó áll; ha a fókuszba negatív töltésű szavak (*alig, csak, kevés, nem, ritkán, sem* stb.) kerülnek. További magyarázatokkal vagy példákkal a nyelvtan nem szolgál.

Naumenko-Papp Ágnes (1987: 439) elsősorban a magyar szórend két fő elvének megfogalmazását tűzi ki célul, így csak érintőlegesen foglalkozik az igekötők ezen belüli viselkedésével. Megállapítja, hogy az igekötős ígét tartalmazó monda-

⁴ Nyugodtan hozzátehetjük, ma is.

⁵ Sok példával illusztrálja a tagadó, tiltó és a kérdő mondatokban a megszakított szórendet, amelyet olyan „tagadó ígének” tekint, amely meghatározót (igekötőt) kapott. A megszakított szórend esetei meghaladják e dolgozat kereteit.

tokban az igekötő a fő módosító elem, de más, pl. emfatikus elem az ige mögé szoríthatja.

Bánréti Zoltán (1991b: 203; 1994: 17) világosan meghatározza az igekötő hátravetésének eseteit. Így kötelezően az ige mögé kerül az igekötő:

- névszói, nominális fókusz esetén;
- ha a mondatban igei fókusz van, és a mondatnál a cselekvés gyakoriságát, vagy felszólítást fejezünk ki;
- tagadó mondatban;
- olyan szavak esetén, amelyek közvetetten tagadók (alig, ritkán).

Az igekötő ilyen viselkedését azzal magyarázza, hogy az igekötő az ige bővítőménye, s amennyiben az ige előtti pozíciót már más bővítőmény betöltötte, oda nem kerülhet, hátramosdulását tehát a fókusz pozicionális megléte váltja ki (Bánréti 1991b: 206-207).

Giay Béla (1998: 376) produktív szabályt fogalmaz meg, mely esetekben válik el az igekötő az igétől: ha a mondatban más hangsúlyos mondatrész van, kérdő mondatokban és az azokra adott feleletekben, tagadó és tiltó mondatokban és felszólítás esetén.⁶

Hoppálné Erdő Judit (2001: 59) táblázatba foglalt oppozíciókkal mutatja be az egyenes és a fordított szórendű igekötő eseteit, melyek szerveződésében a hangsúly szerepét tartja a leginkább meghatározónak.

Wacha Balázs (1983: 157-158) a fordított szórendben álló igekötőt a folyamatos aspektushoz köti, s ebben az esetben az igekötő hangsúlyos. Más szemléletű azonban az a mondat, melyben a hátravetett igekötő hangsúlytalan: az ilyen szerkezetű mondatokban az ígés szerkezet „kötelezően eltekint” az aspektus közvetítésétől, pusztán egy cselekvés valamikori megtörténtét fejezi ki, hangsúlyosan közlő szemléletű.

É.Kiss Katalin (1993: 163-172) érdekes magyarázattal szolgál az igekötő ige utáni helyzetére. Eszerint az igekötő mint igemódosító kerül általában az ige előtti fókuszpozícióba. A mondat fókuszában azonban többféle mondatrész is megjelenhet, köztük az ige és az igekötő, s ezek között sorrendet lehet felállítani: ige, igekötő, negatív értelmű határozó, tagadott mondatrész, ellentételezett mondatrész – ezek közül a mondatban mindig a legjobboldalibb lesz a fókusz, mely szabály a különböző modalitású és tagadó mondatok esetében is értelmezhető (É.Kiss: 1978: 270.). Később tovább pontosította a fókuszképzésre vonatkozó szabályokat (É.Kiss: 1980: 508). Ha tehát a mondatnál valamilyen speciális kommunikatív szándékunk van, akkor eltérünk a szokásos igemódosító(igekötő)+ige sorrendtől, és egy másik bővítőményt emelünk az ige előtti fókuszpozícióba (uo. 508-509).

⁶ Ezt a világos és egyértelmű szabályt integráltam a szórend-tanítási modellbe.

A *Strukturális magyar nyelvtan* Mondattan kötetében É.Kiss részletesen foglalkozik az igekötő legkülönbözőbb szórendi megjelenésével, szorosan összekapcsolva ezt a kérdést a mondat hangsúlyviszonyaival és az aspektussal. Ha az igekötő az ige mögött, a számára kijelölt helyen marad, a mondat folyamatos aspektusú lesz (É.Kiss 1992: 123-124). Az igekötőt tartalmazó mondat tagadó változatában is az ige mögött marad az igekötő (uo.), ugyanúgy, mint minden esetben, amikor más összetevő tölti be az (XP,VP), azaz a fókusz helyét. Ilyen szerepben áll a mondatban a kérdő operátor (uo. 142) és a mondatrészttagadó operátor (uo. 148). Ez utóbbit azzal egészíti ki az *Új magyar nyelvtanban*, hogy a tagadó értelmű NegP magába olvasztja az őt követő VP-t, ezért nem lehetséges az igemódosítót (igekötőt) (XP,VP) pozícióba emelni (É.Kiss 1998: 66).

Alberti (1992: 57) is megállapítja – É.Kiss nyomában járva –, hogy a fókuszpozícióban álló és befejezett aspektust jelölő igekötőt más, azonosító-kirekesztő jelentéstopplettet hordozó operátor kizárhatja onnan. A kérdőszó fókuszpozícióba kerülését érdekes módon magyarázza: mivel a válaszban az új információt kimerítő-kirekesztő jellegűnek tekintjük, ezt a jelleget már a kérdésre is kiterjesztjük (uo. 91).

Alberti–Medve az igekötő kiindulási helyéről vallott nézeteit már ismerttettem. Az általuk javasolt újraíró szabályok segítségével magyarázható az ige+igekötő sorrend is. Ebben az esetben végbemegy az igekötőt igemódosító pozícióba emelő transzformáció, ám a fókuszképzés során a fókuszoperátor a fókuszfejbe inkorporálja az igét, amely így a hangsúlyát is elveszíti, de e transzformáció útján megelőzi az igekötőt. Az ige a mondat kiinduló pozíciójában tehát a cselekvésszervező funkciónak tesz eleget, majd innen tovább mozoghat. Ebben az esetben a mondat folyamatos aspektusú lesz (Alberti–Medve 2002: 80).

Ezek az elméletek – mint arról már szó esett – magyarázatot adnak arra a mozgásra, amely az igekötők viselkedésében tapasztalható, de absztrakt nyelvelméleti jellegük miatt szabályként nem taníthatók az idegen ajkúak számára.

Szarka Péter (2002: 35-36) oppozíciók segítségével prezentálja a fordított szórend eseteit is. Fordított szórendben áll az igekötő:

- folyamatos aspektus;
- egzisztenciális olvasat;
- kiegészítendő kérdés;
- mondat- és mondatrészttagadás;
- imperatívuszt tartalmazó mondat esetén.

Dóla (2004: 65) – amint arról már szó volt – az előzőhöz hasonlóan, de némileg más csoportosításban tárja elénk a fordított szórend tipikus eseteit:

- kontrafókuszos mondatokban, amikor nem az igekötő áll a kontrafókuszban;
- kiegészítendő kérdésben;
- mondat- és mondatrészttagadás,

- negatív értelmű kvantor beiktatása,
- fordított szórendű imperatívusz,
- folyamatos aspektusú ige
- és egzisztenciális olvasat esetén.

Dóla a felsorolás mellett tájékoztat a különböző szórendű mondatok hangsúlyviszonyairól és a szórend által hordozott jelentésbeli különbségekről is.

2. *Javaslatok az igekötő szórendjének tanítására*

Ebben a fejezetben egyrészt olyan gondolatokat idézek, amelyeket magyar nyelvet tanító nyelvészek fogalmaztak meg az elméleti nyelvészet és a nyelvtanítás kapcsolatáról, az elméletnek az eredményes nyelvoktatásban betöltött szerepéről. Ezután felvázolom azt a szórendtanítási modellt, amelyet az igekötők egyenes és fordított szórendjének prezentálásához és tanításához javasolok kezdő szinten – a *Hungarológiai Évkönyv* 4. számában megjelent első szabályrendszer folytatásaként.

2.1. *Az elmélet megjelenése a gyakorlatban*

Az első felmerülő kérdés: hogyan alkalmazhatók az elméleti nyelvészet eredményei a magyar mint idegen nyelv (MID) oktatásában?

Már Molecz Béla művében (1900: 31) megjelenik a MID-es szemlélet, amikor megállapítja, hogy az igekötők nehézségeket okozhatnak, mert sokféle szórendi helyük miatt „az idegen ajkú nehezen tanulja meg szórendjüket.” Szili Katalin (1998: 560) emellett arra is felhívja a figyelmet, hogy az igekötők esetében nem elegendő a nyelvméletre, a leíró nyelvtanokra támaszkodni a nyelvkönyvírás során, hanem szükséges a MID sajátos szempontjait is figyelembe venni.

Hegy Endre (1988: 49) hangsúlyozza, hogy egy didaktikai célú nyelvkönyv nem lehet lemásolása egy tudományos nyelvtannak, de az utóbbi mint bázis elengedhetetlen.

Naumenko-Papp Ágnes (1987: 434) rámutat arra, hogy sok szórendi szabályt megtalálunk leíró nyelvtanainkban, melyek elsősorban egyes szerkezetek belső sorrendiségét mutatják, s amelyekre támaszkodhatunk is a nyelvtanítás folyamatában, de nem előzik meg a nyelvtanulói hibákat.

Gyay Béla (1998: 370) szerint a nyelvtan tanítása a nyelvoktatás folyamán nem önálló cél, hanem eszköz a nyelvoktatás komplex feladatrendszerének megvalósításához. A külföldieknek nem elméleti fejtegetésekre van szükségük, hanem gyakorlati, funkcionális szemléletű grammatikára; a nyelv teljes grammatikai rendszeréből ki kell emelnünk az alapvető jelenségeket és szerkezeteket, melyből „minimális nyelvtant” kell összeállítani.

Fazekas Emese (2003: 18) megállapítja, hogy a nyelvkönyvek egy része túlzottan grammatikus gondolkodásmódon alapul, pedig a nyelvtanításban minden elméletet és szabályrendszert át kell alakítani a gyakorlati szempontok szerint.

Szarka Péter (2002: 37) felhívja a figyelmet arra, hogy a szórend strukturális nyelvtanokban megfogalmazott értelmezése felhasználható a magyarban mint idegen nyelvben is – e nyelvtanok bonyolult fogalmi apparátusa nélkül.

A másik kérdés: hogyan használhatjuk fel az elmélet nyújtotta szabályokat, illetve hogyan alkossuk meg azokat a nyelvtanításban?

Korompay Klára éppen a magyar nyelv szórendjének kérdésével példázza, mennyire fontos az olyan jó elméleti kezdeményezések alkalmazása, tanítása a MID-ben, mint pl. Brassai Sámuelé a mondat kötött pozícióiról. E szabály tudatosítása nélkül nem lehet helyes magyar mondatokat megalkotni, s az idegen ajkúnak a nyelvérzék sem siet a segítségére, mint nekünk, anyanyelvűeknek (Korompay 1997: 49-50).⁷

Fazekas Emese (2003: 18) szerint a nyelvtanár célja bemutatni az adott nyelv működési mechanizmusát, és explicitté tenni az anyanyelvűek számára természetes szabályszerűségeket.

Hegyi Endre (1976: 27) a nyelvtanuló oldaláról közelíti meg a kérdést: fontos, hogy a tanulók megfigyeljék és megismerjék, miként jön létre a mondat, majd azokat önállóan újraalkossák. Módszerként már kezdő fokon, a nyelvi formák megtanítása folyamán a mondatmodellek automatizálását ajánlja (Hegyi 1991: 14). Erdős József (1990: 159) tapasztalatokra alapozva állítja, hogy a felnőtt korúak magyar nyelvre oktatásában nélkülözhetetlen a mondatmodellek gyakoroltatása.

2.2. A javasolt modell: előkészítő lépések

A szórendre vonatkozó elméleti fejtegetésekből – amelyek megfelelő, biztos alapot és háttérrel biztosítanak – kiemelhetjük azokat az elemeket, amelyek az igekötőre vonatkozó szórendi szabályok tartóoszlopai lehetnek. Ezekben a szabályokban tükröződnie kell, hogy

- az igekötő alapvetően három szórendi pozíciót foglalhat el az igéhez képest: elé tapad, elválik tőle és követi az igét, vagy megelőzi azt, és közéjük egy másik szó ékelődik (Bánréti 1991b: 201, 1994: 61; Dóla 2004: 65; Giay 1998: 376-377; Keresztes 1992: 92; Szarka 2002: 35);
- az igekötő mozgására vonatkozó szabályokat leginkább a generatív grammatika felfogásával lehet magyarázni;
- ennek ellenére nem generatív grammatikai magyarázatokkal kell e folyamatok megértését és rögzítését elősegíteni a nyelvtanítás folyamatában;
- sokkal célravezetőbbnek tűnik az egyes összetevők, illetve a mondat szemantikai–logikai jellemzőinek és funkcióinak (kérdés–válasz, tagadás, új információ) figyelembe vétele;

⁷ Az ebben a dolgozatban vázolt modell is Brassai híres megállapítását tekinti a legszilárdabb alapnak: a mondat „tartó és forduló sarka az ige”.

- föltétlenül szükség van az elméleti szabályok egyszerűbbé, átláthatóbbá, befogadhatóbbá tételére, hogy a nyelvelméletben nem jártas, kis anyanyelvi tudatossággal bíró nyelvtanuló számára is produktív szabályrendszert alkossunk;
- nyitva kell azonban hagyni a lehetőséget a nyelvészeti szempontból érdeklődőbb, igényesebb nyelvtanulók számára az elméleti háttér megismeréséhez, és a szabályrendszernek ekkor sem szabad összeütközésbe kerülnie az elmélettel;
- meg kell találni a megfelelő terminus technikusokat, akár több szinten is, hogy a szabályok a tudatos és a nyelvészeti szempontból kevésbé képzett nyelvtanulók számára is jól érthetők és memorizálhatók legyenek;
- alkalmassá kell tenni a szabályrendszert arra, hogy a megfelelő, az elsajátítást segítő, a nyelvtanulás minden szintjén adekvát gyakorlatípusokat kapcsolhassunk hozzá.

E megfontolások alapján alkottam meg a kezdő szinten alkalmazható szórendtanítási modellt az igeekötőket nem tartalmazó semleges és nyomatékos mondatok esetére.

2.3. A modell

2.3.1. Az előzmények

Ebben a dolgozatban korábbi szórendi fejtegetéseimet folytatom (vö. Kövérné Nagyházi 2003). Kezdő szinten két alapszabályt javasoltam: az elsőt a semleges, a másodikat a nyomatékos (nem neutrális: Bánréti 1991a: 169; nem-semleges: Alberti 2002: 76), igeekötőt nem tartalmazó mondatok felépítésére. Ez utóbbi típussal a kérdő mondatok szerkezete is leírható. Közelebbről megvizsgálva a modellt kitérünk, hogy a kezdő szinten kétféle választott szabályt idővel egybeolvaszthatjuk, természetesen a megfelelő hangsúlyszabályok és szemantikai jellemzők szem előtt tartásával.

Az igeekötőt nem tartalmazó mondatok sorrendje:

	1.	2.	3.	4.
(Time)	(S)	complement	verb	complements
		stressed word		
		negative+negated w.		
		question		
		answer		

Látható, hogy ebben a modellben első pillantásra nehezen találunk helyet az igekötő számára. A nyomatékosnak kinevezett 2. pozíció erre nem alkalmas feltétel nélkül, hiszen az igekötő megelőzheti az igét, de ez nem mindig vezet nyomatékos mondatához (É.Kiss 1992: 121; Alberti 1992: 58). Az igekötő első bevezetése során tehát elkerülhetetlennek látszik új szórendi szabály felállítása, mellyel az igekötőt tartalmazó mondatok megalkotását segíthetjük.

2.3.2. Az igekötőt tartalmazó semleges mondatokra javasolt szórendi szabály

A korábbi generatív grammatikai elméletek (É.Kiss, Bánréti, Alberti) megengedhetőnek tartják az igekötő értelmezését a fókuszban, azzal a megszorítással, hogy ebben a helyzetben az igekötőnek nem kirekesztő-azonosító szerepe, hanem (befejezett) aspektus-kijelölő funkciója van (Alberti 1992: 56, 57; Alberti–Medve 2002: 54; Bánréti 1991a: 174; Bánréti 1991b: 203; Bánréti 1994: 17; Dóla 2004: 65; É.Kiss 1992: 122, 124; Keresztes 1992: 91; Szarka 2002: 35). Elméleti szempontból megfelelőbb magyarázat, hogy ezt az aspektus-kijelölő szerepet az igekötő nem a fókuszban, hanem az ige előtti módosító pozícióban (XP,VP) tölti be, szabadon hagyva a lehetőséget a fókusz generálására is (É.Kiss 1998: 37; Alberti–Medve 2002: 84). Az így létrejött fókuszatlan (vagy nem fókusszal értelmezett) mondatokat tekintik a szerzők egységesen semlegesnek/neutrálisnak (Alberti 1992: 56; Alberti–Medve 2002: 76, 84; Bánréti 1994: 19; É.Kiss 1992: 123; Giay 1998: 49).

Ezek az elméleti megközelítések számot adnak az igekötőnek az ige előtti megjelenéséről, de szükség van-e valóban egy ilyen bonyolult szerkezeti váz bemutatására és használatára a magyar mint idegen nyelv tanításában? Semmiképpen.

A mondat szerkezeti helyeinek meghatározására a *Küszöbszintben* (2000: 335) javasolt modellt tekintem alapnak. Ez alapvetően négy szórendi pozíciót határoz meg a mondat szerkezetében (A,B,C,D), melyekből a leginkább kötött és megterhelt B és C pozíciót két részre osztja, lehetőséget adva a kvantorok, a fókusz és az igemódosító elhelyezésére. A rendszer azonban még így is túl bonyolult marad a gyakorlati alkalmazáshoz, ráadásul a pozíciókat betöltő kategóriák kiválasztása az egyes helyekre nem teljesen egyértelmű, nem könnyen átlátható.⁸ Ennek ellenére elméle-

	1.	2. + 3.	4.
(Time)	(S)	verbal prefix+verb	complements

⁸ Pl. az igemódosító (igekötő) és a fókusz ugyanazt a (B¹) pozíciót foglalja el.

tileg alátámasztja azt a javaslatomat, hogy az igekötőt tartalmazó semleges mondatok számára új szemléletű szabályt alkossunk, amelyben az igekötő és az ige szorosabb kötelékét a 2. és 3. pozíció átmeneti összekapcsolásával szemléltethetjük.

E szabály segítségével világossá tehetjük az igekötő részleges szintaktikai és szemantikai függését az igétől, hozzátapadását az ige alakjához és sajátos hangsúly-eloszlását. Emellett magyarázhatjuk is mindezeket az igekötőnek a mondat szempontjából igen fontos aspektus-kijelölő szerepével, melynek érdekében ez a mozgás végbemegy. Az igét sem kell elmozdítanunk a korábban már határozottan rögzített 3. pozícióból, csupán a 2. helyen álló igekötővel való szorosabb kapcsolatát kell hangsúlyoznunk.

Még egy gyakorlati előnye van ennek a javaslatnak: a nyelvtanuló tipográfiai úton is rögzítve látja azt a helyesírási szabályt, hogy az igekötőt, ha megelőzi az igét, egybe kell írni vele.

2.3.3. A fókusz tartalmazó mondatokra javasolt szabály

Az előbb ismertetett szabály nem zárja el a lehetőséget az igekötő+ige szerkezet fókuszos értelmezése elől.⁹

Ha visszatérünk az igekötőt nem tartalmazó nyomatékos (nem-semleges, fókuszos) mondatok megalkotásához javasolt szabályra, látjuk, hogy nem okoz nehézséget ennek alapján az igekötővel kiegészült ilyen mondatok megszerkesztése sem.

Nyomatékos szó és kérdés esetén az igekötő viselkedésére a legvilágosabb magyarázatot Alberti – Medve adja a fókusz-transzformáció segítségével (Alberti–Medve 2002: 80, 128). A nyomatékos elem, illetve a kérdőszó mindig fókusként értelmezendő; a fókusz generálása során a fókuszoperátor (pl. a kérdőszó) inkorporálja az igét a fókuszfejbe, s így az ige megelőzi az igekötőt. A mi szempontunkból csak a végeredmény a fontos: a mondat felszíni szerkezetén e folyamatból csak annyi látszik, hogy az igekötő leválik az igéről és az ige mögé kerül (Bánréti 1991b: 201; Bánréti 1994: 16; Giay 1998: 371). Kérdés azonban: hol találjunk helyet a levált igekötőnek szórendi szabályrendszerünkben?

Elméletileg sorolhatnánk ezt az elemet a 4. szórendi pozíció elemei közé is, amely az egyéb, nem hangsúlyos, az új ismeret szempontjából kevésbé fontos mondatelemek, vagy csak egyszerűen az igei bővítmények helye. Oktatás-módszertani szempontból nem szól ez ellen más, mint az, hogy az ige utáni hely szinte teljesen szabad, s ezzel már el is bizonytalanítottuk a kezdő nyelvtanulót, hová is kell tennie az igekötőt. Emellett az igekötő – amennyiben elválik az igétől – leggyakrabban éppen az ige mögött jelenik meg (Bánréti 1991b: 202).

⁹ A tagadott ige nem feltétlenül kerül a fókuszba (Alberti–Medve 2002: 84), mellette fókusz is megjelenhet, s ez magyarázza a különböző fókusz tartalmazó, illetve a különböző értelmű negatív mondatokat (Szarka 2002: 35; Dóla 2004: 65).

További nyelvészeti megfontolások is szólnak amellett, hogy az igekötőt ne engedjük szabadon az ige mögötti argumentum-helyeken. Egyrészt az igekötő különleges szemantikai többletet hordoz az ige számára és szintaktikailag sem önálló (É.Kiss 1992: 117; Keresztes: 92; Szarka: 32); másrészt az igekötő ezekben a mondatokban nem marad a kiinduló szerkezetben neki generált első helyen, hanem onnan már elmozdult az (XP,VP) módosítói helyre. Végző helyét pedig az igén végbemenő fókuszképző transzformáció okozza (Alberti–Medve 2002: 80; 128-129; É.Kiss 1998:43).

E megfontolások alapján fókuszos mondat esetén javasolható, hogy az igekötőt közvetlenül az ige után helyezzük el, ne szakítsuk el az igétől, és új pozíciót ne vegyünk fel a számára, ezzel is jelezzük szorosabb kapcsolódását az igével. Ez az elgondolás egybevág a *Küszöbszintben* (439) javasolt modellel, amelyben egy, az ige mögött álló, ahhoz szorosan kapcsolódó C² pozíció található a B¹ igemódosító pozícióból kiszoruló, az igéhez (C¹) szorosan kötődő igekötő számára.

A nyomatékos/fókuszos, igekötőt tartalmazó mondatokra javasolt szabály:

	1.	2.	3.	4.
(Time)	(S)	stressed word	verb+verbal prefix	complements
		question		
		answer		

Ez a modell lehetővé teszi az igekötő és az ige szoros kapcsolatának szemléltetését, a fellépő hangsúlyszabály bemutatását, és a megfelelő helyesírási szabály rögzítését is.

A modell nem zárja ki az igekötős ige, vagy akár csak az igekötő fókuszba kerülését sem. Az első esetben javaslom az igekötős szerkezet mint nyomatékos elem áthelyezését a nyomatékos (2.) pozícióba; a másodikban csak az igekötő kerülne a nyomatékos helyre, de táblázatunkban, a gyakorlás során jeleznénk és tudatosítanánk, hogy a semleges mondatához képest itt a nyomatékosítást csak helyes hangsúlyozással, nem szórendi változással érhetjük el (É.Kiss 1992: 122-123).

Az igekötő számára más mondatbeli hely is elérhető a fókuszos mondatban, mint pl. egy ige mögötti, távolabbi hely (É.Kiss 1992: 122), vagy egy balra kihe-lyezett pozíció (É.Kiss 1992: 114; Alberti 1992: 110), ezekkel azonban módszerta-

nilag hibás lenne kezdő szinten foglalkozni, a leggyakrabban előforduló szórendi variációk rögzítése és automatizálása előtt.¹⁰

2.3.4. A tagadó mondatokra javasolt szabály

Az igekötőt nem tartalmazó tagadó mondatok megszerkesztésére korábban javasolt szabály helyes mondatok generálását teszi lehetővé, függetlenül attól, mely elemét tagadjuk a mondatnak. Nem okoz nehézséget az igekötős állítmányt tartalmazó mondattagadás megalkotása sem.

A magyar nyelv sajátása azonban, hogy lehetőség van a mondat szinte minden összetevőjének tagadására, s ez a szándék ugyanazon szósor különböző szórendű változatai segítségével valósul meg.

Az elméletek egy része a fókuszpozíció betöltésével magyarázza az igekötő és az ige szétválását a mondatrész-tagadó mondatokban. Az ige argumentumai között erőssorrend van a fókuszba kerülés szempontjából. Mivel mindig a legerősebb összetevőt emeljük erre a helyre, s a tagadószó ebben megelőzi az igét és az igekötőt, ezért marad az igekötő eredeti, mondat mögötti helyén (Bánréti 1991b: 249; Bánréti 1994: 63; É.Kiss 1980: 508; É.Kiss 1978:277-278.).

Más megközelítésben (É.Kiss 1998; Alberti–Medve) elvetik az igekötő fókuszba emelésének elvét a semleges mondatban, helyette az igekötőt az ige előtti módosító helyen értelmezik. Ez a kiindulás teszi lehetővé a különböző tagadó mondatok leírását. A tagadószó ezekben az elméletekben csatolt összetevő, amely mindig a tagadni kívánt összetevő előtt jelenik meg (Alberti 1992: 97; Bánréti 1991a: 18; É.Kiss 1992: 148). Ez modellt magyarázza a fókusz üresen hagyásának eseteit (Alberti 1992: 98; Alberti–Medve 2002: 126; É.Kiss 1992: 148), az egyszerű mondatrész-tagadást (Alberti: 99; É.Kiss 1992: 150; a *nem – hanem* típusú mondatokat (Alberti 1992: 99; É.Kiss 1992: 150-151); a fókuszba nem kerülő tagadott ige szórendjét (Alberti 1992: 100; Alberti – Medve 2002: 128; É.Kiss 1992: 149); és a nyomatékos mondattagadást is (Alberti – Medve 2002: 131).

Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a nyelvtanítás folyamán a cél nem a nyelv bonyolult belső szerveződésének bemutatása, hanem egy használható, az elméleti grammatikákhoz képest minimalizált nyelvtan (Giay 1998: 371) megteremtése, megértetése és alkalmazása.

Kezdő szinten ez az egyszerűsítés vezet a következő modellhez:

¹⁰ Az igekötő megjelenésének ilyen különleges eseteit Dóla (2004: 70-71, 74) csak a nyelvtanulás 2. és 3. szintjén javasolja.

	1.	2.	3.	4.
(Time)	(S)	negative+negated words	verb+verbalprefix	complements

Látható tehát, hogy a modell könnyen elhelyezhető a nyomatékos/fókuszos mondatokra javasolt szabályban. Nincs szükség tehát új mondatmodell megalkotására a tagadó mondatok esetében (a fókuszos mondatokhoz képest), csupán azok megfelelő prezentációjára és értelmezésére.

Az igeekötős állítmányt tagadó mondattagadással javasoljuk kezdeni a magyar tagadó szerkezetek tanítását, mivel ez – az állító mondatokkal oppozícióban – mindig csak egy helyes mondatvariációt eredményez, így csak az igeekötő áthelyezésének szabályát kell megtanítani. Kézenfekvőnek tűnik ezekben a mondatokban a tagadószó+(tagadott ige+igeekötő) szerkezetet a nyomatékos (2.) pozícióba emelni. Ez ellentmondani látszik a bemutatott grammatikai törvényeknek, és nem egyezik meg a *Küszöbszint*ben javasolt modellel sem (437-439). Ez utóbbiban az igt tagadó *nem* közvetlenül az ige előtt áll és vele egy pozíciót (C¹) foglal el, míg az igeekötő a szorosan hozzátartozó (C²) helyen. A 2. helyre emelést én magam is csak a tagadással való ismerkedés első szakaszára javaslom, az egyszerűség érdekében. Később, ha a tanulók már megismerték a mondatrészttagadást, valamint a csak az állítmányt tagadó mondatokat (szemben a mondattagadással), tovább pontosíthatjuk ezt a képet. Ha a tanár figyelmet fordít a pontos intonációra, és a kezdetektől fogva tisztázza az egyes szórendi variációk jelentését, ez a kezdeti egyszerűsítés nem fog hibás, vagy nem a mondatalkotó szándékának megfelelő mondatok szerkesztéséhez vezetni.¹¹

A mondatrész-tagadás bevezetésével – tapasztalataim szerint – nehéz terepre érkezünk a nyelvtanításban. El kell kerülnünk, hogy ez a szórendi gazdagság teljes zűrzavarhoz vezessen a nyelvtanulók fejében. Ennek érdekében nyomatékosítani kell a tagadás kiinduló szabályát: a tagadószó mindig a tagadott szó előtt áll, s ezt rögtön az ígének kell követnie. Így már nem lesz nehéz a kevésbé egyértelmű szórenddel megjelenő tagadó mondatok megalkotása sem, ha a kiinduló szabályt később mellékszabályokkal egészítjük ki (pl. a tagadott szó szerkezet is lehet; egynél több tagadott elem is lehet a mondatban). Az ilyen bonyolult szerkezetek megismertetése azonban már nem a kezdő szint feladata (Dóla 2004: 70-71; 74).¹²

¹¹ Talán vitatható ez a módszer, de a tanítás során hatékony volt a mondattagadásban a javasolt egyszerűsítés.

¹² A nyomatékos mondatok között a későbbiekben egyéb modalitású (pl. felszólító) mondatokat is meg kell vizsgálni.

3. Összegzés

A dolgozat célja egy – a MID tanításában jól használható – az igekötők szórendi mozgását leíró és magyarázó szabályrendszer elméleti megalapozása és megszerkesztése volt.

A legmegfelelőbb grammatika-elméleti alapnak a generatív grammatikai megközelítés bizonyult. A modell megalkotásában a mondszerkezetnek a *Küszöb-szint* által javasolt pozicionális felosztására támaszkodtam. A bemutatott javaslatokat a kezdő szint gyakorlati céljainak figyelembe vételével építettem fel, de tekintettel voltam a mondat későbbi bővítésének, fejlesztettségének lehetőségére is.

Az így kialakult szabályrendszer folytatása az igekötőt nem tartalmazó mondatokra felállított szabályoknak, s egyben – nagyjából – integrálja is azokat. Ezáltal teljessé vált az a modell, melynek segítségével a kezdő nyelvtanuló helyes semleges és nem-semleges mondatok megalkotására lesz képes, függetlenül attól, hogy a mondat tartalmaz-e igekötőt.

3.1. A semleges mondatok szórendje

Mindezek után már a kezdő szinten is elvégezhetjük a korábban bemutatott és elsajátított igekötőt nem tartalmazó mondszerkezeti szabályok és az igekötős szabályok átrendezését és szintetizálását. Így új, de az előzőkkel összhangban álló szabályrendszerhez jutunk, amelyben a semleges mondatok esetében az eredeti szabály nem változtatásra, csak kiegészítésre szorul: az igekötőt tartalmazó semleges mondatban a 2. helyre kötelezően az igekötőt emeljük ki, és pozícióját összevonjuk az ígét hordozó 3. hellyel.

(Time)	1.	2	3.	4.
(S)		complement	verb	complements
(Time)		2. + 3.		
(S)		verbal prefix + verb		complements

Annak ellenére, hogy a semleges mondatok esetében viszonylag könnyen belátható, hogy az említett két pozíció összevonása ellenére egy szórendi szabályról és annak módosulásáról beszélhetünk, helyesebbnek tűnik a kezdő szinten megtartani az igekötőt tartalmazó és az igekötő nélküli mondatok esetében a két külön szabályt. Ezzel még nem lesz túl bonyolult a rendszerünk, hiszen így is csak három

szabálynyira bővül. Az összevonást magasabb szintre halaszthatjuk; az igekötő megszakított szórendje, és egyes különleges szórendi helyzetű elemek (pl. kvantorok), vagy bonyolultabb logikai tartalmakat rejtő (pl. mondat- és mondatrész-tagadást is tartalmazó) mondatok bevezetése idejére, amikor a rendszer egyszerűsítése a könnyebb megértést és a bevéstést segítheti.

3.2. A nem-semleges mondatok szórendje

Ugyanígy lehetőség van az igekötőt tartalmazó nyomatékos és kérdő mondat, a felelet és a mondattagadást tartalmazó mondat szórendi szabályának integrálására az igekötő nélküli hasonló mondatok szerkezeti leírásába:

	1.	2.	3.	4.
(Time)	(S)	stressed word	verb (+verbal prefix)	complements
		question		
		answer		
		negative+negated words		

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a modell egyszerű képletei mellett több – nem a szintaxis szintjén megragadható – szabályt is magában foglal (intonáció, szemantikai értelmezés), melyeknek kibontása mindig az aktuális nyelvtanítási helyzet, a nyelvtanár feladata.

IRODALOM

- ALBERTI Gábor (1992): *Bevezetés a magyar generatív mondatelemzésbe*. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs
- ALBERTI Gábor – MEDVE Anna (2002): *Generatív grammatikai gyakorlókönyv*. Janus/Books, Budapest
- ARADI András – ERDŐS József – STURCZ Zoltán (2000): *Küszöbszint: magyar mint idegen nyelv*. Műegyetemi Távoktatási Központ, Budapest
- ARANY János (1873): Szórend. *Nyr.* 2: 7-11.
- BALASSA József (1887/1890): Hangsúly a magyar nyelvben. *NyK.* 21: 401-434.
- BÁNRÉTI Zoltán (1991a): *Nyelvtan és kommunikáció II. 7-9. osztály*. Nodus Kiadó, Veszprém
- BÁNRÉTI Zoltán (1991b): *Nyelvtan és kommunikáció II. 8-10. osztály*. OTTV, Veszprém
- BÁNRÉTI Zoltán (1994): *Mozgékony szerkezetek – rendező szabályok*. Korona Kiadó, Budapest
- DÓLA Mónika (2002): *Igekötős igék a magyar mint idegen nyelv tanításában*. Kézirat
- DÓLA Mónika (2004): Az igekötős igék tanítása. *Hungarológiai Évkönyv* 5: 60-79.

- ERDŐS József (1990): A vizuális szemléltetés a magyar idegen nyelvként való oktatásában és a Színes magyar nyelvkönyv szemléltetési rendszerének néhány kérdése. *Hungarológiai Ismerettár* 8. (Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest)
- É.KISS Katalin (1980): Egy magyar transzformációs generatív szintaxis néhány alapvető transzformációs szabálya. *NyudÉrt.* 104: 507-515.
- É.KISS Katalin (1983): A magyar mondat szerkezet generatív leírása. *NyudÉrt.* 116.
- É.KISS Katalin (1992): Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 79-178.
- É.KISS Katalin (1993): A magyar mondat szerkezet típusairól. *MNy.* 89: 163-172.
- É.KISS Katalin (1978): A magyar mondatok egy szintaktikai modellje. *NyK.* 80: 261-286.
- É.KISS Katalin – KIEFER Ferenc – SIPTÁR Péter (1998): *Új magyar nyelvtan.* Osiris Kiadó, Budapest
- FAZEKAS Emese (2003): Igekötős igék tanítása idegen anyanyelvűeknek. *Hungarológiai Évkönyv* 4: 18-24.
- GIAY Béla – NÁDOR Orsolya (szerk.)(1998): *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia.* Janus/Osiris, Pécs/Budapest
- HEGEDŰS Rita (1995): A szórend első akadémiai nyelvtanunkban *Hungarológia* 7: 192- 207.
- HEGYI Endre (1976): *Hogyan tanítsuk idegen nyelvként a magyart?* Tankönyvkiadó, Budapest
- HEGYI Endre (1988): A vonzat és a transzformáció szerepe a MID oktatásában. *A hungarológia oktatása.* 4: 48-61. (Magyar Lectori Központ, Budapest)
- HEGYI Endre (1991): Hogyan tanítsuk idegen nyelvként a magyart? *Hungarológiai Ismerettár* 6. (Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest)
- HOPPÁLNÉ ERDŐS Judit (2001): Szintaktikai hibák a mondatalkotási folyamatban. *Hungarológiai Évkönyv* 2: 51-63.
- JOANNOVICS György (1884): Szórend. *Nyr.* 13: 53-58.
- JOANNOVICS György (1903): Szórend. *Nyr.* 32: 486-489.
- KERESZTES László (1992): *Gyakorlati magyar nyelvtan.* Debreceni Nyári Egyetem
- KOROMPAY Klára (1997): Magyartanítás külföldön: kérdések, szempontok és elméleti lehetőségek a magyar nyelvtudomány szemszögéből. *Hungarológia* 9. (Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest) 43-53.
- KÖVÉRNÉ NAGYHÁZI Bernadette (2003): A magyar nyelv szórendjének egy lehetséges tanítási modellje – kezdő szinten. *Hungarológiai Évkönyv* 4: 52-65.
- MOLE CZ Béla (1900): *A magyar szórend történeti fejlődése.* Budapest
- NAUMENKO-PAPP Ágnes (1987): A magyar szórend jó rendező elveiről. *Nyr.* 111: 433-443.
- SALGA Attila (1984): *Vengerskij jazik v zerkale russkogo jazika.* Tankönyvkiadó, Budapest
- SZARKA Péter (2002): Az igekötő és szórendjének tanítása a magyar mint idegen nyelvben. *Hungarológiai Évkönyv* 3: 31-37.
- SZILI Katalin (1998): Nyelvünk a külföldieknek írt nyelvkönyvekben. In: *A magyar mint idegen nyelv/hungarológia.* Janus/Osiris, Pécs/Budapest. 555-562.
- WACHA Balázs (1983): Az aspektualitás és tanítása. *Nyr.* 107: 149-165.